

MAREK BUIKA

WILEŃSCY KOLEKCJONERZY ZABYTEKÓW I PAMIĄTEK HISTORYCZNYCH NA PRZEŁOMIE XIX–XX WIEKU

Zagadnienie kolekcjonerstwa zabytków i pamiątek historycznych na terenie Wilna jest słabo zbadane. Autorzy dotychczasowych publikacji naukowych zwracali uwagę przede wszystkim na organizację i funkcjonowanie muzeów publicznych (Muzeum Starożytności, Muzeum Murawiowa, Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie), bibliotek oraz na prezentację działalności poszczególnych organizacji kulturalno-naukowych, pomijając najczęściej problematykę zbieractwa zabytków przeszłości¹. Niniejszy artykuł stanowi próbę przedstawienia sylwetek zbieraczy zabytków, prowadzących swą działalność kolekcjonerską w Wilnie oraz nakreślenia zawartości ich zbiorów.

Po powstaniu styczniowym władze carskie nasiliły represje wobec społeczeństwa nierosyjskiego także poprzez usuwanie „z oczu publiczności zabytków, świadczących o związku polityczno kulturalnym [...] gubernii zachodnich z Polską”², czego efektem była m.in. reorganizacja powołanego przez hr. Eustachego Tyszkiewicza Muzeum Starożytności oraz doprowadzenie do upadku Komisji Archeologicznej. Przechowywanie „niektórych zabytków polskiej starożytności”, zwłaszcza tych, które nawiązywały do kampanii napoleońskiej, powstania listopadowego i styczniowego, traktowane było przez administrację carską jako „przestępstwo polityczne”³. Represje władz carskich nie zniechęciły miłośników starożytności, którzy kontynuowali pielęgnowanie pamięci historycznej poprzez gromadzenie zabytków przeszłości, uznając swą działalność za obowiązek patriotyczny. Kolekcjonerstwo zabytków na Litwie w omawianym okresie było powszechnym zjawiskiem. Uprawiali je przedstawiciele różnych grup społecznych i zawodów.

Zbiory wileńskich starożytników wzbogacały się dzięki zakupom i wymianie kolekcjonerskiej. Częstokroć korzystano z wyprzedaży kolekcji po zmarłych pasjonatach zabytków historycznych. Zakupów dokonywano na terytorium Cesarstwa Rosyjskiego oraz

¹ Na temat wyżej wymienionych instytucji pisali m.in. N. Keršyte, *Lietuvos muziejai iki 1940 metų*, Vilnius 2003; J. Širkaitė, *Dailės mecenatystė Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje*, Lietuvos kultūros tyrinėjimai, t. I, Vilnius 1995, s. 217–269.

² Komunikat odczytany przez kustosa zbiorów T.P.N. [Towarzystwa Przyjaciół Nauk] Michała Brensztejna podczas uroczystego otwarcia Muzeum T.P.N. d. 2 III 1930 r., „Źródła Mocy” 1930, zesz. 6, s. 97.

³ *Kronika krajowa*, „Kurier Litewski”, 21 IV (4 V) 1906, nr 88, s. 3.

poza jego granicami podczas podróży zagranicznych. Utrzymywanie kontaktów ze zbieraczami spoza obszaru dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego owocowało nie tylko wymianą korespondencji, ale i wzajemnym uzupełnianiem posiadanych kolekcji. Ze względu na brak specjalistycznego sklepu, zajmującego się skupem oraz sprzedażą przedmiotów zabytkowych, handel starożytnościami w Wilnie był niezwykle utrudniony.

„Wiele szacownych zabytków, o ile nie trafi do rąk tutejszych antykwariuszy, niszczy się po strychach, w najlepszych zaś razach zbywa się [...] za parę groszy, trafiając pomiędzy rupiecie na »nowych i starych« Bosaczkach. [...] Sklep więc z antykami [...] przydałby się bardzo miastu naszemu” – pisał sprawozdawca Kuriera Litewskiego⁴.

Najbardziej znanym kolekcjonerem Wilna na przełomie XIX–XX wieku był pochodzący z Unichowszczyzny (powiat lidzki), dymisjonowany rotmistrz Lucjan Moraczewski (1822–1909), syn Teofila Moraczewskiego, ostatniego podkomorzego lidzkiego, który jako oficer brał udział w kampanii napoleońskiej⁵. Po ukończeniu szkoły średniej młody Lucjan odbywał służbę wojskową w Wołyńskim Pułku Ułańskim. Podczas działań wojennych, postradał lewą nogę i został dymisjonowany. Od tego czasu pasją jego życia stało się „starożytnictwo, zwłaszcza namiętne kolekcjonowanie numizmatów, któremu rad się zajmował [...] przez 65 lat życia”⁶. Moraczewski „należał do rzadkich typów, nieposzlakowane sumiennych i szczerą sympatią ogółu otoczonych pracowników”⁷. Był wybitnym znawcą numizmatyki z okresu Wielkiego Księstwa Litewskiego, archeologii oraz militariów. Przyczynił się do ratowania „z rąk zatracenia” wartościowych pamiątek historycznych, ocalając od zniszczenia dużą część archiwum wileńskiego cechu złotników, zawierającego cenne pergaminy z utrwalonymi na nich przywilejami z czasów Aleksandra Jagiellończyka⁸. Kolekcjoner odnalazł również resztki dereczyńskiego archiwum Sapiehów. Były to dokumenty pochodzące z XVII–XIX wieku, związane m.in. z historią rodu Strawińskich, Sapiehów, Ordów, Połubińskich, Woyniłłowiczów, Czudowskich, Dunin-Głuszyńskich oraz zbiór dekretów i testamentów. Odkrył też nieznaną dotąd zbiór listów królewskich z nadaniami osobom zasłużonym starostw i dóbr lennych, na których figurowały podpisy kanclerzy i podkanclerzych Wielkiego Księstwa Litewskiego. „Taką ilością listów podawczych żadne bodaj archiwum prywatne poszczycić się nie może”⁹ – pisał „Kurier Litewski”. W zbiorach, które były przechowywane w kamienicy przy ulicy Tatarskiej 2, znalazły się także ordery, medale, pieczęcie, atrybuty masońskie, portrety, sztychy oraz niezwykle bogata kolekcja monet¹⁰. Wspomnieć należy również o księgozbiórze, w którym znajdowały się rzadkie druki (m.in. z XVII w.), wydane w niewielkich nakładach, „nigdzie dokładnie nieopisane”, ozdobione pięknymi sztychami i rycinami¹¹.

Lucjan Moraczewski utrzymywał stosunki z kolekcjonerami i historykami we wszystkich zaborach, „imponował im, jako najwyższa powaga w dziedzinie znawstwa

⁴ *Handel antykwarski*, „Kurier Litewski”, 8 (21) IX 1905, nr 7, s. 2.

⁵ *Z dziejów starożytnictwa na Litwie*, „Świat”, 17 IV 1909, nr 16, s. 8.

⁶ *Pamięci zasłużonego starożytnika*, „Kurier Litewski”, 3 (16) III 1909, nr 50, s. 2.

⁷ *Nekrologi. Lucjan Moraczewski*. Kalendarz wileński informacyjny na rok 1910, Wilno 1909, s. 102.

⁸ *Ze zbiorów wileńskich*, „Kurier Litewski” [dodatek do numeru 107], 14 (27) V 1906, s. 2.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Pamięci zasłużonego starożytnika...*, s. 2.

¹¹ List L. Moraczewskiego do T. Wróblewskiego, Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka RS, sygn. F 7–1231, s. 1.

numizmatyki litewskiej¹² oraz „wzbudzał [...] szlachetne zamiłowanie do pamiątek ojczystych i takowych rzeczy znajomość”¹³. Służył pomocą hr. Eustachemu Tyszkiewiczowi w przygotowaniu wydawnictwa o grobach rodzinnych oraz hr. Józefowi Tyszkiewiczowi przy opracowywaniu albumu *Tyszkiewicziana* i monografii o 17. Pułku Ułanów Litewskich¹⁴.

Kolekcjoner nie gromadził zabytków wyłącznie dla korzyści osobistej, „brzydził się wyzysku i nigdy nie znosił bezcelowego maniactwa kolekcjonowania, jako egoistycznego sportu”¹⁵. Przedmioty z jego zbiorów (jeszcze za życia właściciela), zasilały częstokroć zbiory ówczesnych muzeów polskich oraz kolekcje prywatne. Cenny zbiór pergaminów ofiarował m.in. Towarzystwu Numizmatycznemu w Krakowie, którego był członkiem¹⁶.

Wielce szanowaną i lubianą postacią dziewiętnastowiecznego Wilna był lekarz, społecznik, filantrop, kolekcjoner Julian Titius (1820–1898). Wywodził się z rodziny saskiej, zamieszkałej na Litwie za czasów króla Augusta II. Lata dziecińne spędził „pod okiem ukochanej matki”¹⁷, zaprzyjaźnionej z czołowymi przedstawicielami ówczesnej inteligencji wileńskiej. „Znakomici profesorowie Uniwersytetu Wileńskiego i młodzi literaci często ją odwiedzali, czytali swe utwory lub ofiarowali swe dzieła”¹⁸ – wspominał po latach na kartkach swego pamiętnika. Częstym gościem Titiusów był Adam Mickiewicz. „Postaci Mickiewicza nie pamiętam, lecz nazwisko jego było jednym z najpierwszych jakie główka dziecka zapamiętała”¹⁹ – pisał. Wilę na Antokolu, w której mieszkali Titiusowie odwiedzali ponadto przyjaciel A. Mickiewicza, historyk Mikołaj Malinowski, „ulubiony dla dowcipu bajkopisarz” Antoni Gorecki, literaci Ignacy Szydłowski i Stanisław Rosołowski²⁰. Edukację rozpoczął w renomowanej szkole powiatowej, prowadzonej przez zakon bazylianów, który „odegrał wybitną rolę w dziejach cywilizacji Litwy i oddał znakomite usługi początkowemu wychowaniu młodzieży”²¹. Naukę kontynuował w Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie (miał wówczas 15 lat). Był zdolnym i pracowitym studentem, budzącym uznanie środowiska akademickiego uczelni, „czego dowodzą liczne nagrody otrzymywane przez niego”²². Po ukończeniu studiów medycznych kolejnym etapem nauki Titiusa było uczęszczanie na wykłady w uczelniach Berlina, Pragi, Londynu. Po powrocie do rodzinnego miasta poświęcił się działalności lekarskiej i filantropijnej. Pełnił obowiązki ordynatora szpitala, był dyrektorem II Wydziału Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności, prywat-

¹² *Z dziejów starożytnictwa...*, s. 8.

¹³ *Pamięci zasłużonego starożytnika...*, s. 2.

¹⁴ *Z dziejów starożytnictwa...*, s. 8.

¹⁵ *Pamięci zasłużonego starożytnika...*, s. 2.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Dr. Titius*, „Tygodnik Ilustrowany”, 25 III (6 IV) 1895, nr 14, s. 227.

¹⁸ J. Titius, *Daty i wspomnienia dla mojej rodziny. Rozmaitości*, Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka RS, sygn. F 9–218, s. 38.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, s. 39.

²¹ W. Zahorski, *Dr Julian Titius. Wspomnienie pośmiertne*, „Krytyka Lekarska”, 20 IV (1 V) 1898, nr 5, s. 154.

²² *Ibidem*.

nego koła „nędzy wyjątkowej”, opiekunem ochronki²³. W 1895 roku został wybrany na honorowego dożywotniego prezesa Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego²⁴.

Julian Titius był zapalonym miłośnikiem starożytności i kolekcjonerem. Jako młody człowiek prowadził badania nad zabytkami we Włoszech, nie mogąc „przez długi czas oderwać się [...] od galerii obrazów, arcydzieł sztuki, muzeów, świątyń i ruin”²⁵. Na łamach prasy polskiej publikował prace archeologiczne, korespondencje z podróży po Europie. Z Adamem Kirkorem przygotował i wydał cieszący się dotychczas popularnością przewodnik po Wilnie. Publikacje Titiusa były najczęściej bezimienne lub opatrzone kryptonimem, „ponieważ nie ubiegał się nigdy o sławę”²⁶. Mieszkanie, w którym przechowywał „z wielkim mozolem” odszukane i gromadzone zbiory, „stanowiło małe muzeum pamiątek historycznych”²⁷. W kolekcji tego zacnego lekarza znajdowały się portrety, sztychy, medale, monety, książki, rękopisy²⁸. Pośród pamiątek rodzinnych wyróżniały się „szychowany misternie” portret Gerharda Titiusa, rektora lipskiej uczelni, dzieło burmistrza Gdańska (przodka Titiusa), zawierające orację łacińską, wygłoszoną dla króla Jana III Sobieskiego z okazji zwycięstwa pod Wiedniem²⁹ oraz bliżej nieokreślone pamiątki po dziadku Fryderyku, jednym z inicjatorów Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności³⁰. Z pietyzmem gromadził i przechowywał liczne rękopisy wybitnych postaci, jak Władysław Syrokomla, Stanisław Moniuszko, Joachim Lelewel³¹. Prawdziwymi relikwiami dla Titiusa były książki ofiarowane matce przez A. Mickiewicza przed opuszczeniem Wilna i w trakcie pobytu w Petersburgu³². Ponadto w zbiorach Titiusa znajdowały się stare czasopisma, afisze i korespondencja na temat wileńskiego teatru³³. Zbiory były starannie posegregowane, wszędzie panował „ład i porządek wzorowy”³⁴.

Przyjacielem Juliana Titiusa był pochodzący z Wilna aptekarz i kolekcjoner Edward Spohr (1842–1886). Po zdobyciu wykształcenia początkowego i odbyciu praktyki jako uczeń farmaceutyczny, rozpoczął studia w Warszawskiej Szkole Głównej, gdzie uzyskał stopień zawodowy magistra farmacji³⁵. W Wilnie założył aptekę „znaną nawet szerszemu ogółowi w kraju i zagranicą ze swej ustalonej reputacji”³⁶. Był wybrany na ławnika magistratu i funkcję tę piastował do końca swego życia. Przy rozwiązywaniu ważnych kwestii dotyczących życia miasta ukazywał się „jako człowiek światły, inteligentny i nieposzlakowany”³⁷. O pasji kolekcjonerskiej aptekarza Spohra, ze względu na nikły materiał źródłowy wiadomo niewiele. Ze wspomnień

²³ Ibidem, s. 155.

²⁴ *Dr. Titius*, „Tygodnik Ilustrowany”, 25 III (6 IV) 1895, nr 14, s. 228.

²⁵ W. Zahorski, *Dr Julian Titius. Wspomnienie...*, s. 155.

²⁶ Ibidem, s. 156.

²⁷ W. Zahorski, *Dr Julian Titius 1820–1898* [w:] *Album biograficzny zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. II, Warszawa 1903, s. 178.

²⁸ W. Zahorski, *Dr Julian Titius. Wspomnienie...*, s. 156.

²⁹ *Dr. Titius*, „Tygodnik Ilustrowany”, 25 III (6 IV) 1895, nr 14, s. 227.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² J. Titius, *Daty i wspomnienia...*, s. 39.

³³ Ibidem, s. 17.

³⁴ *Dr. Titius*, „Tygodnik Ilustrowany”, 25 III (6 IV) 1895, nr 14, s. 227.

³⁵ *Telegramy Vilenskogo Vestnika*, „Vilenskij Vestnik”, 2 IX 1886, nr 187, s. 2.

³⁶ *Z prowincji*, „Kraj”, 31 VIII (12 IX) 1886, nr 35, s. 13.

³⁷ Ibidem.

Titiusa wynika, że interesował się archeologią i numizmatyką, był miłośnikiem „wszystkiego co piękne” i „posiadał przedmioty zniewalające serce i karmiące umysł”³⁸. Odbывał podróże po Europie Zachodniej. W 1885 roku razem z Titusem zwiedził Berlin i „prawie wszystkie prywatne muzea w Gdańsku”³⁹. Zmarł w wieku 44 lat. O tym jak wielką stratą dla Wilna było odejście do wieczności tego człowieka, świadczy fakt, że po jego śmierci „prawie całe miasto wysypało się na [...] żałobny pochód”⁴⁰.

Do grona wileńskich kolekcjonerów zabytków należał również Bolesław Szulski (1853–1912). Rodzina Szulskich wywodziła się z Wilna, natomiast on sam urodził się w Rosji, gdzie wówczas pracował jego ojciec Antoni. Naukę pobierał w gimnazjum oraz na uniwersytecie w Petersburgu⁴¹. Po przybyciu do Wilna podjął działalność pedagogiczną, prywatnie nauczając w domach bogatych ziemian. Po pewnym czasie zatrudnił się w miejskiej komisji szacunkowej⁴². Pracę w magistracie łączył z działalnością kolekcjonerską. W zbiorach Szulskiego, przechowywanych w prywatnej kamienicy na Zarzeczcu przy ulicy Połockiej⁴³ mieściły się zabytkowe meble, porcelana, tkaniny. W kolekcji dzieł sztuki znajdował się obraz znanego malarza wileńskiego Franciszka Smuglewicza *Ofiara Westalki*, na którym utrwalona została postać księżnej de Ligne oraz portret króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Kolekcjoner był znawcą sztycharstwa, posiadał zabytkowe ryciny polskie i angielskie. Na szczególną uwagę zasługiwała kolekcja medalików religijnych, do której należały bardzo cenione przez zbieraczy koronki, czyli medaliki wybite z okazji koronacji obrazów z wizerunkiem Maryi⁴⁴.

W murach klasztoru pomisjonarskiego przy ulicy Subocz zabytki dziedzictwa rękopiśmiennego, a także kolekcje portretów, rycin, monet, medali, pieczęci oraz bogaty księgozbiór przechowywał Albert Ludwik Zasztowt (1850–1918). „Jako zbieracz i posiadacz dość zasobnego zbioru pisanej bibuły”⁴⁵ miał wartościowe dokumenty historyczne, dotyczące dziejów Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wśród których znajdowały się listy dygnitarzy państwowych, uniwersały województw, przywileje. Zgromadził zbiór materiałów źródłowych, związanych z historią Kościoła katolickiego (pisma papieży, kardynałów, nuncjuszy, akta wizytacji kościołów) oraz dokumenty dotyczące poszczególnych rodzin szlacheckich (Pacowie, Radziwiłłowie, Sapiehowie)⁴⁶. W kolekcji zbieracza znajdowały się również medaliki religijne i patriotyczne (m.in. koronki), niewzględzone nawet w katalogu Teofila Rewolińskiego⁴⁷. O jednym z nich, przedstawiającym wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Kazimierza, kolekcjoner pisał: „[...] nabyłem zdaje się okaz dobry. [...] srebrny religijno-

³⁸ J. Titius, *Daty i wspomnienia...*, s. 50.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ *Z prowincji*, „Kraj”, 31 VIII (12 IX) 1886, nr 35, s. 13.

⁴¹ *Nekrologia. Bolesław Szulski*, „Kurier Wileński”, 30 XII 1911 (12 I 1912), nr 175, s. 2.

⁴² Ibidem.

⁴³ *Kronika*, „Viltis”, 1 (14) I 1912, nr 1, s. 3.

⁴⁴ *Nekrologia. Bolesław Szulski...*, s. 2.

⁴⁵ List L. Zasztowta do T. Wierzbowskiego, Polska Akademia Umiejętności, mf. 207, s. 87.

⁴⁶ K. Jurginytė, *Alberto Liudviko Zoštauto kolekcijos apžvalga*, Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka RS, sygn. F 273–4128, s. 1.

⁴⁷ Teofil Rewoliński (1821–1899) lekarz, społecznik, kolekcjoner. Jest autorem publikacji poświęconej medalom i medalikom religijnym *Katalog medali religijnych odnoszących się do Kościoła katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski w zbiorze dra med. T. Rewolińskiego*.

-patriotyczny [...] ponoć nieznaną z takim wizerunkiem. Rewoliński go nie ma⁴⁸. Listy Zasztowta świadczą o tym, że prowadził ożywioną korespondencję i wymianę kolekcjonerską ze zbieraczami różnych miast polskich. Był członkiem Towarzystwa Numizmatycznego w Krakowie. Kolekcjoner nie ograniczał się wyłącznie do zbieractwa zabytków przeszłości, interesował się także historią nekropolii wileńskich – „skopiował prawie wszystkie starsze pomniki na tutejszych cmentarzach i można bez przesady powiedzieć, wiele dawniej nieznaną nagrobków odkrył” – pisał sprawozdawca „Kraju”⁴⁹.

Zamięłowanie kolekcjonerskie przejawiał dziennikarz, literat, działacz społeczno-kulturalny Lucjan Uziębło (1864–1942), wilnianin z pochodzenia. Wykształcenie zdobywał w Wileńskiej Szkole Realnej oraz przez samodzielną edukację⁵⁰. Na polu działań w zakresie popularyzacji zabytków historycznych wykazał się jako aktywny publicysta i organizator przedsięwzięć społecznych.

„Roźmiłowany w tradycjach ludowych i zabytkach kultury miejscowej”⁵¹, aktywnie współpracował z wieloma wydawnictwami czasopiśmienniczymi lokalnymi i ogólnopolskimi, publikując na ich łamach mnóstwo artykułów o tematyce biograficznej, krajoznawczej, historycznej, bibliograficznej. Był organizatorem powstałego w 1899 roku tajnego Towarzystwa Miłośników Starożytności i Ludoznawstwa, znanego jako „Kółko Archeologiczne”⁵², którego celem było sprawowanie opieki nad zabytkami, wygłaszanie referatów popularno-naukowych, zbieranie przedmiotów zabytkowych, które „dało się wyłowić z rąk niepowołanych”⁵³. Był ponadto członkiem zarządu Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki oraz kustoszem jego zbiorów. W zbiorach prywatnych L. Uziębły figurowały rękopisy, książki, wykopaliska archeologiczne, przedmioty sztuki ludowej. Wśród rękopisów, znajdowały się m.in. dokumenty dotyczące filomatów i filaretów, korespondencja profesorów Uniwersytetu Wileńskiego oraz innych wybitnych przedstawicieli inteligencji wileńskiej. Kolekcjoner posiadał „jeden z najpiękniejszych listów” króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, adresowany do znanego wileńskiego astronoma Marcina Poczobuta „z filigranem w przeźroczu, przedstawiającym orła – herb krajowy z datą 1766 u spodu”⁵⁴. Prywatna biblioteka zawierała liczne wydawnictwa książkowe z XVI–XIX wieku oraz druki periodyczne i kalendarzowe⁵⁵. Oprócz tego posiadał kolekcję kafla oraz ich fragmentów „z przerabianych kamienic wileńskich”, pochodzące z XVI–XVIII wieku⁵⁶.

W wyniku liberalizacji polityki carskiej po wydarzeniach rewolucyjnych 1905 roku w guberniach Kraju Północno-Zachodniego powstawały legalne, niezależne organizacje polityczne, towarzystwa społeczne i kulturalne, zaczęła się odradzać prasa, two-

⁴⁸ List L. Zasztowta, Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka RS, sygn. F 7–1733, s. 1.

⁴⁹ *Listy z prowincji*, „Kraj”, 10 (22) VI 1888, nr 24, s. 10.

⁵⁰ *Curriculum vitae Lucjana Uziębły*, Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka RS, sygn. F 151–29, s. 15.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Komunikat odczytany...*, s. 98.

⁵⁴ L. Uziębło, *Pamięci Poczobuta. W setną rocznicę zgonu wileńskiego astronoma*, „Tygodnik Ilustrowany”, 31 XII 1910, nr 53, s. 1070.

⁵⁵ E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, Warszawa 1927, s. 503.

⁵⁶ *Eksponaty ze zbiorów archeologicznych, historyczno-obyczajowych i etnograficznych Lucjana Uziębły*, Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka RS, sygn. F 151–350, s. 1.

rzyły się teatry, chóry, orkiestry, placówki muzealne. Kolekcjonerzy mogli udostępniać swe zbiory szerokiej rzeszy publiczności, przekazując je do nowo powstałych niepaństwowych muzeów publicznych oraz tworząc zbiory prywatne.

Pierwsze prywatne muzeum w Wilnie zostało otwarte w 1906 roku. Jego właścicielem i założycielem był kolekcjoner, pracownik Wileńskiego Okręgowego Zarządu Inżynieryjnego Antoni Brodowski. Muzeum to mieściło się przy ul. Zawalnej w kamienicy generała Bertholda⁵⁷ i zajmowało „mile urządzone trzy niskie pokoje”⁵⁸, w których zostało ulokowanych około 20 tysięcy okazów z prywatnych zbiorów właściciela. Wśród eksponatów znajdowały się przedmioty wykonane ze srebra, porcelany czy drewna. Wyróżniała się kolekcja tkanin (XV–XVI), militariów, pieczęci, tłoków oraz zasobny zbiór zegarów (około 100 sztuk)⁵⁹. W posiadaniu muzeum znajdowały się także eksponaty o treści patriotycznej – portret Tadeusza Kościuszki, akwarela z utrwaloną kampanią napoleońską⁶⁰, pas z podobizną króla Stefana Batorego „i epizodami z jego epoki”⁶¹. Brodowski posiadał również przedmioty z wykopalisk archeologicznych, zbiór numizmatów, rycin, rękopisów oraz rzeźb⁶².

Złagodzenie polityki rusyfikacyjnej po 1905 roku sprawiło, że do Wilna przybywali na stałe działacze społeczno-kulturalni, mieszkający dotychczas w innych miastach imperium rosyjskiego. Jednym z nich był historyk, wydawca, dziennikarz i kolekcjoner Jan Obst (1876–1954). Pochodził z rodziny inteligenckiej. Kształcił się początkowo w gimnazjum, studia wyższe odbył na uniwersytecie w Lipsku. Pracował jako sekretarz w redakcji petersburskiego „Kraju”, był założycielem i wydawcą „Kwartalnika Litewskiego”, gdzie publikował artykuły historyczne i materiały źródłowe⁶³. Zamówienie kolekcjonerskie odziedziczył po ojcu Hermanie, który był założycielem i dyrektorem muzeum etnograficznego w Lipsku. Już w trakcie pobytu w Petersburgu zgromadził zbiór zabytkowych mebli stylowych, kolekcje sztychów, porcelany, obrazów i rysunków⁶⁴. Od oficera armii carskiej, który w czasie służby wojskowej w guberni kowieńskiej zajmował się rozkopywaniem kurhanów, nabył pokaźny zbiór przedmiotów archeologicznych (około 350), wśród których znalazły się ozdoby brązowe bądź naszyjniki⁶⁵. Wkrótce mieszkanie Obsta „stało się tak ciasne, że [...] był to jakiś skład książek, dzieł sztuki, różnych zbiorów”⁶⁶. Po przyjeździe do Wilna w 1911 roku nabył kamienicę przy zaułku Bernardyńskim, w której Mickiewicz przepisywał *Grażynę*⁶⁷. Wkrótce pokój, w którym mieszkał poeta, stał się prawdziwym muzeum, gdzie przechowywano przedmioty związane z jego osobą – portrety, pierwsze wydania dzieł, autografy⁶⁸.

Prezentując kolejne postacie kolekcjonerów, nie sposób nie wspomnieć o Tadeuszu Stanisławie Wróblewskim (1858–1925). Jego ojciec Eustachy był słynnym lekarzem,

⁵⁷ *Muzeum*, „Kurier Litewski”, 27 V (9 VI) 1906, nr 117, s. 2.

⁵⁸ F. Ruszczyk, *Dziennik*, cz. I: *Ku Wilnu 1894–1919*, opr. E. Ruszczyk, Warszawa 1994, s. 180.

⁵⁹ *Nowe muzeum w Wilnie*, „Gazeta Wileńska”, 6 (19) VI 1906, nr 64, s. 2.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Nowe muzeum w Wilnie*, „Tygodnik Ilustrowany”, 21 VII 1906, nr 29, s. 567.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ E. Kozłowski, *Obst Jan* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXII, s. 469.

⁶⁴ *Zbiory p. Jana Obsta*, „Kurier Litewski” 23 XII 1909 (5 I 1910), nr 292, s. 3.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Zbieracz litewski*, „Tygodnik Ilustrowany”, 23 IX 1911, nr 38, s. 750.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ E. Chwalewik, *Zbiory...*, s. 501.

znawcą homeopatii, matka Emilia zajmowała się pracą pedagogiczną. Po ukończeniu nauki w I Gimnazjum Wileńskim, kształcił się na wyższych uczelniach Petersburga i Warszawy. Jako student przejawiał aktywną działalność polityczną, za co został zesłany na Syberię. Po powrocie z zesłania drogą eksternistyczną złożył na uniwersytecie w Petersburgu egzaminy z całego kursu i otrzymał kwalifikację prawniczą⁶⁹. Był prawnikiem w Zarządzie Dróg Poleskich oraz prowadził prywatną działalność adwokacką, łącząc te zajęcia z pasją kolekcjonerską. Dobra sytuacja materialna pozwalała mu na zakupywanie licznych przedmiotów zabytkowych oraz rozbudowanie odziedziczonego po rodzicach księgozbioru. Nabył kolekcje należące do Józefa Bielińskiego, hr. Henryka Platera, Józefa Weysenhofa, z licznymi zabytkami drukowanymi i rękopiśmiennymi, wśród których były „cenzurowane autografy wszystkich nieomal autorów wileńskich” (od początku XIX w. do 1863 r.)⁷⁰, książki z XVI–XVIII wieku, mapy, teatralia. Zakupił ponadto kolekcje masońskie profesora Jana Wolfganga, Henryka Tatury z Mińska, Wacława Fedorowicza z Witebska⁷¹. W 1912 roku „w intencji przekazania w przyszłości pięknych swych zbiorów miastu”, założył Towarzystwo Biblioteki Publicznej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich⁷².

Pasja kolekcjonerska towarzyszyła również ziemiaństwu. „Zamiłowanym kolekcjonistą dawnych dzieł sztuki i zabytków krajowych”⁷³ był hr. Adam Broel-Plater (1836–1909), właściciel ogromnych majątków „na Litwie i Żmudzi”⁷⁴, mieszkający w Wilnie przy ul. Wielkiej⁷⁵. Brał czynny udział w życiu społecznym i politycznym, zajmując wysokie stanowiska. Był długoletnim marszałkiem gubernialnym, prezesem Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności, Banku Ziemińskiego⁷⁶. Jako ugodowiec odznaczony był orderami (Orła Białego, Aleksandra Newskiego) oraz posiadał tytuły dworu cesarskiego (kamerjunker, koniuszy, wielki ochmistrz, rzeczywisty radca tajny)⁷⁷. W swych zbiorach przechowywał dawne meble, tkaniny, obrazy „różnych szkół dawnych”, portret z wizerunkiem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego „w stroju uroczystym”, będący niegdyś ozdobą sali zamku grodzieńskiego, w której monarcha podpisywał akt abdykacyjny⁷⁸. Na baczną uwagę zasługiwał „gabinet [...] numizmatyczny, który obejmował najrzadsze typy monet przeduniijnych litewskich, najwspanialsze okazy dukatów polskich, grosz Kazimierza Wielkiego”⁷⁹. Miał także cenne zabytki archeologiczne, znalezione podczas wykopalisk na Żmudzi⁸⁰.

Wartościowe zbiory przedmiotów zabytkowych posiadał Antoni Szutinas – kolekcjoner pochodzący z litewskiej rodziny chłopskiej. Po ukończeniu szkoły ludowej pra-

⁶⁹ H. Drege, *Śp. Tadeusz Wróblewski, jako założyciel Biblioteki im. E. i E. Wróblewskich* [odbitka z „Athenaeum Wileńskiego”], zesz. 10–11, Wilno 1926, s. 1.

⁷⁰ Ibidem, s. 2.

⁷¹ Ibidem, s. 3.

⁷² Ibidem.

⁷³ *Adam hr. Broel-Plater, jako amator-starożytnik*, „Goniec Wileński”, 29 XII 1909 (11 I 1910), nr 294, s. 2.

⁷⁴ *Nekrologia*, „Świat”, 15 I 1910, nr 3, s. 22.

⁷⁵ *Adam hr. Broel-Plater, jako amator-starożytnik*, s. 2.

⁷⁶ S. Kieniewicz, *Plater (Broel-Plater) Adam Alfred Gustaw* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVI, zesz. 108, s. 646.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ *Adam hr. Broel-Plater jako amator starożytnik*, s. 2.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

cował jako zakrystian w wileńskich kościołach św. Rafała, pobernardyńskim oraz w Suzanach. Działalność kolekcjonerską rozpoczął od zbierania książek w języku polskim. Pod wpływem L. Moraczewskiego, A.L. Zasztowta i innych miłośników starożytności rozwijał swe zamiłowanie kolekcjonerskie przez gromadzenie eksponatów archeologicznych, dzieł sztuki, zabytkowych przedmiotów sakralnych. Mimo ograniczeń finansowych zebrał dość pokaźne kolekcje zabytków, wśród których znajdowały się kule kamienne z wileńskiej góry zamkowej, kafle z zamków litewskich, ceramika, ryciny, ryngrafy, portrety królów polskich i innych osobistości historycznych, obrazy religijne⁸¹. „Nie przeliczyć sporej ilości tych pamiątek, raritasów, wyglądających ze wszystkich kątów”⁸² – pisał tygodnik „Świat”. Ozdobą kolekcji było słynne *Album de Vilna* Jana Kazimierza Wilczyńskiego. Zbiory A. Szutinasa udostępniono szerokiemu ogółowi społeczeństwa. Można je było oglądać w każdą niedzielę od godziny 11 do 14 w domu właściciela przy ulicy Popowskiej 24⁸³.

Zainteresowanie kolekcjonerstwem ogarnęło też społeczność żydowską. Najcenniejsza i najwartościowsza kolekcja ksiąg żydowskich należała do znanego bibliofila, uczonego, talmundysty Mathiasa Straszuna (1817–1885). Księgozbiór ten stał się podstawą utworzonej w 1892 roku słynnej biblioteki jego imienia⁸⁴. Posiadaczem wartościowego księgozbioru, w którym „niejeden może biały kruk się mieścić”, był właściciel księgarni, „najstarszy [...] z antykwariuszy wileńskich” Zoruch Szepes⁸⁵. W swym zbiorze miał między innymi dzieło Jędrzeja Śniadeckiego „z autografem i pieczęcią znakomitego autora”⁸⁶.

Zbiernictwo zabytków ujawniło się też wśród przedstawicieli społeczeństwa rosyjskiego. Jednym z nich był wychowanek Akademii Wojenno-Jurydycznej w Petersburgu, działacz społeczny, literat Aleksandr Żyrkiewicz (1857–1927). Oprócz licznych przedmiotów związanych z kulturą rosyjską, „dla celów antykwarskich zbierał również »rzeczy polskie«, wśród których znajdowały się książki, dzieła sztuki, rękopisy Mickiewicza, Kraszewskiego, Odyńca, Syrokomli⁸⁷. Ponadto posiadał manuskrypty, ryciny, sztambuchy ze zbiorów lekarza wileńskiego Donata Rejkowskiego⁸⁸. Kolekcjonerem był również przybyły na Litwę „dla ozdabiania cerkwi i przerobionych na nie kościołów”, nauczyciel rysunku w wileńskich placówkach oświatowych Bazyli Griażnow⁸⁹. Podobnie jak Żyrkiewicz posiadał „zabytki miejscowej kultury”, wśród których znajdowały się narzędzia kamienne, szczątki naczyń, kafle z zamku Trockiego⁹⁰. Należały do niego także akwarele z widokami zabytkowych cerkwi na grodzieńszczyźnie, naczynia terakotowe i ceramika troska, militaria, przedmioty etnograficzne⁹¹.

W okresie, kiedy władze carskie prowadziły na szeroką skalę politykę rusyfikacyjną mającą na celu zniszczenie dorobku kulturalnego mieszkańców dawnego Wielkiego

⁸¹ *Antykwariusz z pod góry Giedymina*, „Świat”, 14 IX 1907, nr 37, s. 18.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Šutino archeologijos rinkiniai*, „Vairas”, 12 VI 1915, nr 19, s. 310.

⁸⁴ S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*, Vilnius 2001, s. 93.

⁸⁵ *Listy z prowincji*, „Kraj”, 24 IV (6 V) 1887, nr 17, s. 10.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Po zgonie twórcy muzeum murawjewskiego* [wycinek z gazety], Lietuvos Mokslo Akademijos Biblioteka RS, sygn. F 79–612, s. 2.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Losy zbiorów po ś. p. p. Baz. Griażnowie*, „Kurier Litewski”, 26 VI (9 V) 1909, nr 93, s. 2.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*.

Księstwa Litweskiego, działalność kolekcjonerów na rzecz ratowania oraz zachowania zabytków dla przyszłych pokoleń miała ogromne znaczenie. Dzięki zaangażowaniu tych ludzi ocalono wiele przedmiotów zabytkowych, mających wartość historyczną i artystyczną.

THE VILNIUS COLLECTORS OF OBJECTS OF ART AND HISTORICAL MEMENTOS AT THE TURN OF THE 19TH CENTURY

Summary

The present publication is devoted to private collections of art and historical mementos in Vilnius at the turn of the 19th and at the beginning of the 20th century. In the article, the author presents the silhouettes of a number of lovers of antiquity who represent various social strata of contemporary Vilnius; he also takes into consideration the collectors' biographies and the character of their collectors' passion. He also describes the content of the collections preserved by them.

In spite of the repressive policy of the tsarist authorities, following the suppression of the January insurrection, the Polish community of Vilnius cultivated the historical memory, among others, by collecting mementos of the past. It was at this time, that a great number of big and small art collections came into existence, side by side with collections of archeological excavations, books, manuscripts, religious objects, as well as mementos of outstanding historical personages. Among the best known Vilnius art collectors, one finds names such as: Lucjan Moraczewski, Albert Zasztoft, Bolesław Szulski, Tadeusz Stanisław Wróblewski, Antoni Szutinas and many others. It was thanks to the activity of those people that many precious monuments of material culture have been preserved until the present day.